

ZAMONAVIY DAVRDA AFG'ONISTONDAGI DINIY VA SIYOSIY JARAYONLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Kurolova Umida Maxmud qizi

*TDSHU, 2-kurs magistratura talabasi, Tarix (mamlakatlar va mintaqalar) yo'nalishi.
imumidakm.02@gmail.com tel: +998971773433*

S.M.Tursunova

Ilmiy rahbar: t,f,n

Annotatsiya: *Zamonaviy davrda Afg'onistondagi diniy-siyosiy jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini to'liq sarhisob qilish uchun biz ushbu hududlardagi mamlakat landshaftini belgilovchi bir qancha muhim jihatlarni ko'rib chiqishimiz kerak. Afg'onistonning yangi tarixi uning ichki va tashqi siyosati, ijtimoiy me'yorlari va milliy o'ziga xosligini shakllantiruvchi diniy, siyosiy, etnik va xalqaro omillarning murakkab o'zaro ta'siri bilan ajralib turadi.*

Kalit so'zlar: *Tolibon, tasavvuf, Shia jamoalari, Hazoralar, Savr inqilobi, Shimoliy Alyans.*

Annotation: *To provide a comprehensive annotation on the specific characteristics of religious and political processes in Afghanistan during the modern period, we must delve into several key aspects that define the country's landscape in these domains. Afghanistan's modern history is marked by a complex interplay of religious, political, ethnic, and international factors that shape its domestic and foreign policies, societal norms, and national identity.*

Key words: *Taliban, Sufism, Shia communities, Hazaras, Saur revolution, Northern Alliance.*

Afg'onistonda zamonaviy davrdagi diniy va siyosiy jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish tarixiy, madaniy va geosiyosiy omillarning murakkab o'zaro ta'sirini o'rganishni o'z ichiga oladi. Afg'onistonning strategik joylashuvi, xilma-xil etnik tarkibi va boy diniy tarixi uning siyosiy dinamikasi va diniy amaliyotiga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Bu yerda ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan ba'zi asosiy jihatlari:

Diniy xususiyatlar

Islom markaziy element sifatida: Islom, xususan sunniylik hukmron din bo'lib, Afg'oniston jamiyatida markaziy rol o'ynaydi. U hayotning turli jabhalariga, jumladan, huquq, ta'lim va ijtimoiy normalarga ta'sir qiladi. Afg'onistondagi siyosatga islomning ta'siri chuqurdir va din, qabilaviylik va tashqi aralashuvlar bilan bog'langan murakkab tarix tomonidan shakllangan. Afg'onistonning siyosiy manzarasi uning boshqaruvi, huquqiy tizimlari va ijtimoiy normalarida markaziy rol o'ynagan islom tamoyillari va harakatlarining chuqur ta'siri ostidadir. Mamlakatda dinning chuqur ildiz otishiga quyidagi omillarni asos qilib keltirishimiz mumkin.

Tarixiy tamoyil: Afg'oniston siyosatida islom ta'sirining asosini Islom mintaqaga ilk bor kelgan 7-asrga bog'lashimiz mumkin. Asrlar davomida Afg'oniston islom ta'limoti va madaniyati markaziga aylanib, o'zining ijtimoiy va siyosiy hayotiga islom tamoyillarini chuqur singdirdi. Bundan tashqari keyingi asrlarda, xususan, 20-asrda Afg'onistonda Tolibonning kuchayishi kabi siyosiy harakatlarga islom qonunlari (shariat) talqini katta ta'sir ko'rsatdi. Shariatning qat'iy talqinini amalga oshirishga da'vo qilgan Tolibon birinchi marta 1990-yillarning o'rtalarida Afg'onistonning siyosiy manzarasini tubdan o'zgartirib, hokimiyat tepasiga keldi. Ularning boshqaruvi qonunlar, ta'lim va gender rollariga ta'sir qiluvchi islomiy tamoyillarga urg'u berdi ¹.

Shuningdek Islom dini huquqiy va ijtimoiy hayotda ham chuqur ildiz otgan edi. Islom huquqi Afg'oniston huquqiy tizimi uchun, ayniqsa, oila huquqi, axloq va shaxsiy xulq-atvorga oid sohalarda muhim asos bo'ldi. Afg'oniston konstitutsiyasi mamlakatni Islom Respublikasi deb e'lon qilish bilan birga shariatni qonunchilikning asosiy manbai sifatida tan oladi. Davlat huquqining islom qonunlari bilan o'zaro bog'liqligi Afg'onistondagi boshqaruv, sud qarorlari va kundalik hayotga ta'sir qiladi. Tabiiyki din boshqaruv hayotga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan edi. Islom ulamolari va diniy yetakchilar ko'pincha Afg'oniston siyosatida katta ta'sirga ega bo'lib, ularning islom ta'limotlariga mos kelishini ta'minlash uchun qonun va boshqaruv masalalarida maslahat berishadi.

Mamlakatda Islomning ta'siri siyosiy va huquqiy sohalardan tashqari, ijtimoiy normalar va amaliyotlarga ham ta'sir qilgan. Islom tamoyillari afg'onlarning kundalik hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy xulq-atvor, an'ana va urf-odatlarini boshqaradi. Ayollar huquqlari, ta'lim va jamoat xatti-harakatlari kabi muammolar ko'pincha islomiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi va bu Islomning konservativ talqinlarini aks ettiruvchi siyosatlarga olib keladi.

Shuningdek, Afg'onistondagi siyosiy manzara, jumladan, Islomning roli ham tashqi aralashuvlar bilan shakllangan. 1970-yillarda Sovet qo'shinlarining bostirib kirishi va 2001-yildan keyin AQShning mintaqadagi ishtiroki Afg'oniston boshqaruvi va mamlakat ichidagi islomiy harakatlarning roliga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Afg'onistonda Islom va siyosat o'rtasidagi munosabatlar murakkab va rivojlanib bormoqda, bu xalqning boy tarixi, rang-barang madaniy merosi va zamonaviy muammolarini aks ettiradi. Bu munosabatlarni tushunish Afg'onistonning siyosiy o'ziga xosligini shakllantirgan tarixiy, ijtimoiy va tashqi omillarni hisobga olishni talab qiladi.

Tasavvuf: Afg'onistonda so'fiylik kuchli tarixiy mavqega ega bo'lib, mamlakatning diniy va madaniy hayotiga hissa qo'shadi. So'fiylik urf-odatlari va tariqatlari islom dinini yoyishda va mahalliy urf-odatlarini shakllantirishda juda katta ta'sirga ega bo'lgan. Ammo bugungi kunda Tolibon harakatining qayta tiklanishi va boshqa ekstremistik guruhlarining mavjudligi Afg'onistonda so'fiylik an'analari uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqardi. Bu guruhlar avliyolarni ulug'lash, ibodatda

¹ Clayton Thomas. Taliban Government in Afghanistan: Background and Issues for Congress, November 2, 2021

musiqa va raqsdan foydalanish va boshqa so'fiylik odatlarini ko'pincha bid'at deb biladilar ². Shunga qaramay, so'fiylik afg'on jamiyatida muhim rol o'ynashda davom etib, so'nggi o'n yilliklarda mamlakatni qamrab olgan ekstremizm va zo'ravonlikdan farqli o'laroq, ma'naviy chuqurlik, bag'rikenglik va tinchlik mayoqchasi bo'lib xizmat qilmoqda. Ya'ni ushbu ta'limot monolit emas, uning amaldorlari va tarafdorlari, bilimdon olimlardan tortib, faqat ilohiy aloqaga e'tibor qaratgan kambag'al darveshlargacha juda xilma-xildir ³. Avvalgi Tolibon tuzumi davrida ko'plab so'fiylar, ayniqsa, madaniy va intellektual sohalar bilan shug'ullanganlar ta'qiblardan qochish uchun muhojirlikni tanlagan. Biroq, ba'zi so'fiy jamoalar qoldi va o'z amaliyotlarini Tolibon hukmronligi doirasiga moslashtirib, ular bilan ayrim masalalarda muzokaralar olib borishdi. Bir qancha qarama-qarshilik va muammolarga qaramay, so'fiylik ko'plab afg'onlar bilan chuqur aks-sado berishda davom etmoqda, u islomning tasavvufiy va tinchliksevar jihatini o'zida mujassam etgan bo'lib, ichki tafakkur va ilohiy sevgi va ilmni izlashga urg'u beradi. So'fiylik an'anasi bag'rikenglik, ma'naviy chuqurlik va she'riy ifodaga urg'u berib, Afg'oniston madaniy va diniy o'ziga xosligining muhim qismi bo'lib qolmoqda.

Shia jamoalari: Afg'onistonda butun tarix davomida ta'qiblarga duch kelgan shia jamoalari, jumladan, hazoralar mavjud. Mamlakatda siyosiy yuksalish va shia huquqlarining tan olinishi doimo bahsli masalalardan biri bo'lib kelgan. Shia partiyalarining eng yiriklaridan biri bo'lgan "Hizb-e Vahdat-e Islomiy" Tolibon davrida, ustoz Muhammad Akbariy ular bilan kelishuvga erishgan va Hazorajatning ayrim qismlarini qandahoriylar nazorati ostida nazorat qilgan paytda ikkiga bo'lingan edi. Xalilining ta'siri Shimoliy Alyans bilan cheklandi. Mohaqqeq va Kozimiy esa 2003-yilgacha "Hizb-i Vahdat-e Islomiy"ni tark etmay, o'zlarining Shimoliy va Markaziy hududlardagi ta'sirlari doirasida o'z fraksiyalarini yaratdilar. Prezidentlik va parlament saylovlari davomida Mohaqqeq hazoralar jamoasiga juda samarali boshchilik qildi va Karzayga qarshi chiqqan yagona hazora yetakchisi sifatida tanildi. U birinchi saylovlarda uchinchi o'rinda, ikkinchi saylovlarda esa Kobuldagi eng kuchli nomzodga aylandi va shundan keyingina hukumat lageriga qaytdi.⁴ Muhaqqiq sobiq ittifoqchisi bo'lgan Qonuniyga qarshi ish sifatida, hukumat spikerligiga nomzod tariqasida Sayyofni qo'llab-quvvatlashga qaror qilganida, ilgari qo'lga kiritgan ta'sirining katta qismini yo'qotdi.

Vahdatdan bo'lingan yana bir guruh "Hizb-e Vahdat-e Islomiy Mellat-e Afg'oniston" yoki "Afg'oniston xalqining Islomiy birlik partiyasi" Qurbon Ali Urfoniy tomonidan tuzilgan. U o'z navbatida, ikki toifaga bo'lingan: Muhsiniy qanoti o'zining an'anaviy nomini saqlab qoldi, u o'zida harakatning diniy ko'rinishini ifodalagan, Said Husayn Anvari qismi esa "Harakat-e Islomiy Mardom-e Afg'oniston" yoki "Afg'oniston Xalq Islom Harakati" deb nomlangan harbiy guruh edi va u o'zida

² <https://newlinesmag.com/newsletter/afghanistans-sufis-are-under-attack/>

³ <https://aeon.co/essays/sufi-transitions-between-mullahs-and-sufis-in-afghanistan>

⁴ U Qonuniydan 5,6 foiz oldinda edi. Ko'ring: <http://www.results.jemb.org/results.asp?ElectionID=1&ProvinceID=1&Order=Vote>.

ko'proq dunyoviy xususiyatlarni aks etgan. 2005 yil fevral oyida Muhsiniy partiya rahbari lavozimidan iste'foga chiqdi va Karzay hukumatining a'zosi bo'lgan Said Muhammad Ali Javod Muhsiniy o'rnini egalladi. Keyinchalik Shia jamoalarini va "Hizb-i Vahdat"ni birlashtirishga bir necha bor urinishlar bo'ldi, ammo ularning barchasi muvaffaqiyatsizlikka uchragan edi. 2004-yil sentabrda Xaliliy Kobulda o'zining "qayta tuzilish konventsiyasi"ni o'tkazdi, biroq u o'zining yetakchi rolidan voz kechishga va yangi yetakchilar paydo bo'lishiga tayyor emasligi ma'lum bo'lgach, taklif etilgan fraksiya yetakchilari yoki boshqa yetakchilardan hech biri ushbu jarayonga qo'shilmadi.

Diniy konservatizm va modernizm: mamlakatda konservativ diniy amaliyotlar va modernizatsiya va islohotga intilayotgan kuchlar o'rtasida davom etayotgan keskinlik mavjud. Bu keskinlik siyosat, gender huquqlari va xalqaro munosabatlarga ta'sir qiladi ⁵.

Afg'oniston tarixi islohot va qarshilik davrlari bilan ajralib turadi, hukmdorlar va islohotchilar ko'pincha mamlakatni modernizatsiya qilishga intilishadi va ba'zan ular konservativ diniy guruhlarining kuchli qarshiliklariga duch kelishadi. Asosiy tarixiy qarama-qarshi voqealarga quyidagilar kiradi:

19-asr oxiri va 20-asr boshlari: Amir Abdurrahmon va keyinchalik qirol Omonullaxonning ta'lim, qonunchilik va kiyinish qoidalaridagi islohotlarni o'z ichiga olgan modernizatsiya qilishga urinishlari konservativ elementlarning qarshiliklariga duch keldi.

1970-1980-yillar: 1978-yildagi kommunistik Savr inqilobi va 1979-yildagi sovet istilosi keng ko'lamli qo'zg'olonga olib keldi, unda konservativ qishloq aholisi va xorijiy kuchlar tomonidan qo'llab-quvvatlangan mujohidlar Sovet qo'llab-quvvatlangan rejimga qarshi kurashdilar ⁶.

1990 va 2000-yillar: 1990-yillarning o'rtalarida Tolibonning kuchayishi ayollar huquqlari, ta'lim va islomga zid deb hisoblangan turli ifoda shakllariga ta'sir ko'rsatuvchi qat'iy shariat qonunlarining joriy etilishini ko'rsatdi. 2001 yildan keyingi dinamika 2001-yilda AQSh boshchiligidagi bosqin va Tolibon rejimi qulaganidan beri Afg'onistonda sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi. Afg'onistonning yangi hukumati xalqaro hamkorlar ko'magida demokratik institutlarni joriy etish, ayollar huquqlarini ilgari surish hamda ta'lim va infratuzilmaga sarmoya kiritish orqali mamlakatni qayta tiklashga harakat qildi. Bu o'zgarishlar ko'pincha mamlakat ichidagi konservativ fraksiyalarning qarshiligiga duch keldi.

Tolibonning qayta tiklanishi: Tolibon hokimiyatdan chetlatilganiga qaramay, ayniqsa qishloq joylarda ta'sir o'tkazishda davom etdi, islomiy tamoyillarga qaytish tarafdori bo'ldi va tashqi tomondan o'rnatilgan modernizatsiyaga qarshi chiqdi. Afg'onistondagi shahar va qishloq orasidagi tafovut konservatizm va modernizm

⁵ <https://www.theatlantic.com/daily-dish/archive/2009/09/conservatism-and-afghanistan/196817/>

⁶ <https://frontline.thehindu.com/cover-story/afghanistans-long-struggle-with-reforms-and-conservatism/article36036857.ece>

dinamikasida muhim omil hisoblanadi. Shahar hududlari, ayniqsa Kobul, ta'lim, texnologiya va global g'oyalarga ko'proq kirish imkoniga ega bo'lgan modernistik harakatlar markazlari edi. Qishloq joylari ko'proq konservativ, an'anaviy qadriyatlarga amal qiladi va chet el ta'siriga shubha bilan qaraydi.

Hozirgi kunda, Afg'onistondagi vaziyat, ayniqsa, AQSh va NATO kuchlari olib chiqib ketilishi va 2021-yilda Tolibon hokimiyatga qaytishi ortidan sodir bo'lgan so'nggi voqealarni hisobga olsak, hali ham zaif ⁷. Bu mamlakatning kelajakdagi rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatib, so'nggi yigirma yil ichida erishilgan huquq va erkinliklarning, ayniqsa, ayollar va ozchiliklarning kamayib ketishidan xavotir uyg'otmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Afg'onistondagi diniy konservatizm va modernizm o'rtasidagi kurash shunchaki g'oyalar kurashi emas, balki mamlakatning kuch tuzilmalari, tashqi ta'sirlar, xalqning tinchlik, barqarorlik va farovonlikka intilishlari bilan chuqur bog'langan. Afg'onistonning kelajakdagi yo'nalishi bu dinamikaning qanday namoyon bo'lishiga va modernizatsiya afzalliklarini o'z ichiga olgan holda mamlakatning boy an'alarini hurmat qiladigan muvozanatni topish mumkinmi-yo'qligiga bog'liq bo'ladi.

Siyosiy xususiyatlar

O'n yillik mojarolar: Afg'onistonning zamonaviy siyosiy tarixi o'nlab yillar davomida to'qnashuvlar, jumladan, Sovet istilosi, fuqarolar urushi, Tolibon rejimlari va AQSh boshchiligidagi aralashuv bilan ajralib turadi. Bu qarama-qarshiliklar siyosiy tuzilmalarni va jamiyat normalarini qayta shakllantirdi.

Tolibon ta'siri: Tolibon, islomiy jangari guruh, muhim siyosiy va harbiy kuch bo'lgan. Ularning boshqaruvi, ayniqsa 1990-yillarning oxirlarida va yana 2021-yilda qayta tiklanganidan keyin, ta'lim, ayollar huquqlari va xalqaro munosabatlarga ta'sir qiluvchi qat'iy shariat qonunlariga urg'u beradi.⁸

Etnik va qabila dinamikasi: Afg'oniston siyosatiga uning etnik va qabilaviy tarkibi chuqur ta'sir ko'rsatadi. Hokimiyat uchun kurashlar, ittifoqlar va mojarolar ko'pincha etnik yoki qabilaviy o'lchovlarga ega bo'lib, boshqaruv va tinchlik jarayonlariga ta'sir qiladi.

Xalqaro aralashuv va yordam: Xorijiy kuchlar tarixan Afg'onistondagi siyosiy jarayonlarga to'g'ridan-to'g'ri harbiy aralashuv, muayyan guruhlarini qo'llab-quvvatlash yoki taraqqiyot yordami orqali jalb qilingan. Bu tashqi ta'sir Afg'oniston suvereniteti va ichki siyosatiga ta'sir ko'rsatdi.

Demokratiya va qayta qurish yo'lidagi sa'y-harakatlar: 2001 yildan keyin demokratik boshqaruvni o'rnatish va mamlakatni qayta qurish bo'yicha sezilarli sa'y-harakatlar amalga oshirildi. Biroq, korruptsiya, xavfsizlik muammolari va Tolibonning qayta tiklanishi kabi muammolar bu harakatlarni murakkablashtirdi.

⁷ Angelo Rasanagayam. Afghanistan: A Modern History. – London. New York.: I.B.Tauris.

⁸ <https://www.britannica.com/topic/Taliban>

Afg'onistondagi diniy e'tiqodlar va siyosiy jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik juda murakkab. Diniy mafkura ko'pincha siyosiy qarorlarni boshqaradi, siyosiy voqeliklar esa diniy amaliyot va talqinlarni shakllantirishi mumkin. Ushbu dinamikani tushunish uchun tarixiy kontekstni, tashqi ta'sirlarni va afg'on jamiyatidagi ichki xilma-xillikni hisobga oladigan nozik yondashuvni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Angelo Rasanagayam. *Afghanistan: A Modern History*. – London. New York.: I.B.Tauris.
2. Clayton Thomas. *Taliban Government in Afghanistan: Background and Issues for Congress*, November 2, 2021
3. <https://newlinesmag.com/newsletter/afghanistans-sufis-are-under-attack/>
4. <https://aeon.co/essays/sufi-transitions-between-mullahs-and-sufis-in-afghanistan>
5. <http://www.results.jemb.org/results.asp?ElectionID=1&ProvinceID=1&Order=Vote>.
6. <https://www.theatlantic.com/daily-dish/archive/2009/09/conservatism-and-afghanistan/196817/>
7. <https://frontline.thehindu.com/cover-story/afghanistans-long-struggle-with-reforms-and-conservatism/article36036857.ece>
8. <https://www.britannica.com/topic/Taliban>